

Kirjoittajat: Rebekka Laaksonen, Minna-Mari Linnero ja Sanni Nyssönen

VARHAISKASVATTAJA SEKSUAALISUUDEN PORTAILLA

Jokaisella ihmisellä on oikeus seksuaalikasvatukseen. YK:n yleissopimuksen mukaisesti lapsilla on oikeus saada asianmukaista tietoa ja valtioilla on velvollisuus tarjota lapsille mahdollisuus tiedon saamiseen. Myös ihmisoikeudet määrittelevät tiedonsaantioikeutta ja Seksuaaliterveyden maailmanjärjestö esittää seksuaalioikeudet erottamattomana osana ihmisoikeuksia. (Maailman terveysjärjestön Euroopan aluetoimisto ja BZgA 2010, 21.)

Maailman terveysjärjestö WHO on luonut seksuaalikasvatuksen standardit ja näiden standardien mukaan seksuaalikasvatuksessa on pitkälti kysymys elämän perustaitojen oppimisesta, oman sisimmän ja elämän pohtimisesta sekä näiden opittujen taitojen käyttöä muissa suhteissa. Näitä samoja taitoja ja asenteita tarvitaan paljon elämän eri-osa-alueilla, muun muassa konfliktitilanteissa, ystävyyssuhteiden solmimisessa, päätösten tekemisessä ja negatiivisen ryhmäpaineen torjumisessa. (Maailman terveysjärjestön Euroopan aluetoimisto & BZgA, 19).

Jokainen ihminen syntyy seksuaalisena olentona. Seksuaalisuus muodostuu ja kehittyy jokaisella yksilöllisesti ja omaan tahtiin vaihteittain. Seksuaalisuuden kehittymiseen vaikuttavat sekä yksilön ominaisuudet että elinolot ja ympäristö kokemuksineen. Seksuaalikasvatus ja seksuaalinen kehitys alkavat heti lapsen syntyessä. Varhainen seksuaalikasvatus on läheisyyttä ja tarpeisiin vastaamista, varhaista vuorovaikutusta läheisen aikuisen kanssa. Pieni vauva oppii hellyyden kautta mielihyvää ja läheisyyttä. Seksuaalisuuden kehittymistä on kuvattu portaina, joiden jokainen askelma on erityinen kehitystehtävä seksuaalisena olentona kehittyessä. (Maailman terveysjärjestön Euroopan aluetoimisto ja BZgA 2010, 11; Cacciatore, Laru & Riihonen 2015, 50.)

Artikkelissa kuvaamme alle kouluikäisen lapsen seksuaalista kehitystä Raisa Cacciatoren ja Erja Korteniemi-Poikelan kehittämän ”seksuaalisuuden portaat”-mallin pohjalta. Seksuaalisuuden portaat kuvaavat lapsen seksuaalista kehitystä. Eri portaat on jaoteltu suuntaa antavasti ikävuosittain. Lapset kuitenkin kehittyvät omaan tahtiinsa ja omassa aikataulussaan. Kaksi samanikäistä lasta voi elää jopa kahden portaan päässä toisistaan, kaikki lapset eivät käy läpi jokaista porrasta, ja jotkut saattavat hyppiä portaita yli ja palata taas takaisin alemmalle portaalalle. Kaikki tämä on normaalia, yksilöllistä seksuaalista kehitystä. Seksuaalisuuden portaiden kehitysvaiheiden kautta lapsen itsetunto, minäkuva ja kehotuntemus vahvistuvat. Lapsi oppii kaveri- ja ihmissuhdetaitoja, jokaisen yksilöllisyyden, oman tilan ja kehon kunnioittamista. (Cacciatore & Korteniemi-Poikela 2019, 7-24; Väestöliitto 2020.) Merkittävää onkin, että lapsen seksuaalinen kehitys huomioidaan syntymästä alkaen. Seksuaalisuuden portaat voivatkin toimia tienviittana niin varhaiskasvatuksen työntekijöille kuin vanhemmillekin pohdittaessa, mikä on iänmukaista seksuaalikasvatusta. Kun lapsi huomioidaan pienestä asti seksuaalisena olentona, voidaan tukea tämän myönteistä kehitystä läpi lapsuuden, nuoruuden ja koko elämän ajan.

Pohdimme artikkelissamme, kuinka varhaiskasvatuksen ammattilaiset pystyvät edistämään lasten seksuaalikasvatusta ja kuinka se kantaa pitkälle tulevaisuuteen. Kuvaamme ammatillisen koulutuksen tuomia mahdollisuuksia sekä valtakunnallisen opetussuunnitelman mahdollisia ristiriitaisuuksia. Vaikka vanhemmilla on vastuu lapsensa kasvusta ja kehityksestä myös seksuaalisuuden näkökulmasta, tarvitsevat he tuekseen osaavaa ja ammattitaitoista henkilökuntaa, joka osaltaan edesauttaa lapsen terveen seksuaalikasvatuksen alkutaipaleella. (Bildjuschkin & Ruuhilahti 2012, 11–12.)

Artikkelissa haluamme tuoda esille, millaisia teemoja pienen lapsen seksuaalinen kehitys pitää sisällään ja miten tätä kehitystä voidaan varhaiskasvatuksen näkökulmasta tukea. Merkityksellistä

varhaiskasvatuksessa on huomioida seksuaalikasvatuksen vaikutukset lapsen myöhempään elämään: tunne-elämän, itsetunnon ja minäkuvan kehitykseen, sosiaalisten suhteiden muodostamiseen, rajojen asettamiseen ja kunnioittamiseen. Artikkelin sisältö on jäsenelty kolmen ensimmäisen seksuaalisuuden portaan mukaisesti keskittyen teemoihin, jotka erityisesti varhaiskasvatuksessa ovat keskeisiä lasten kanssa toimiessa.

Varhaiskasvattaja seksuaalikasvattajana

Varhaiskasvatuksessa seksuaalikasvatuksesta käytetään termiä kehotunnekasvatus. Sen tarkoituksena on opettaa lapselle myönteistä suhtautumista omaan ja muiden kehoihin, tunteiden tunnistamista ja itsestään huolehtimista. Lisäksi lapsen tulee saada taitoja myönteisen ja kielteisen kosketuksen tunnistamiseen sekä avun ja tuen pyytämiseen. Kehotunnekasvatusta tulee antaa myönteisessä ja avoimessa ilmapiirissä ja lapselle tulee opettaa ikätasoisia sanastoa kehoon, tunteisiin ja kehitykseen liittyen. (Väestöliitto 2018.) Artikkelissamme käytämme termejä seksuaalikasvatus ja kehotunnekasvatus, lähteen mukaan.

Varhaiskasvatuksen tehtävänä on edistää lapsen kokonaisvaltaista kasvua ja kehitystä, johon seksuaalikasvatus osaltaan kuuluu. Lapsen hyvinvointi tulee nähdä eheänä kokonaisuutena, jota ei tule pilkkoa eri osa-alueisiin. (Korteniemi-Poikela & Cacciatore 2015, 38.) Tämän vuoksi on merkittävää, että seksuaalikasvatusta tai kehotunnekasvatusta ei ole erikseen määritelty varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa. Varhaiskasvatuksen perusteet (2018) käsittävät kyllä seksuaalikasvatuksen keskeisiä osa-alueita, kuten turvataitoja, uteliaisuutta, itsensä hyväksymistä ja vuorovaikutustaitoja mutta se ei suoranaisesti ota kantaa siihen, kuinka varhaiskasvatuksessa tuetaan onnistunutta kehotunnekasvatusta. (Varhaiskasvatuksen perusteet 2018.)

Tutustumalla varhaiskasvatuksen perusteisiin voidaan laaja-alaisen oppimisen osa-alueista löytää viitteitä seksuaalikasvatuksesta. Ajattelun ja oppimisen osa-alueessa lasta rohkaistaan esittämään kysymyksiä, tunnetaitoja tulee vahvistaa nimeämällä ja käsittelemällä lapsen kanssa erilaisia tunteita. Lapsella tulee olla oikeus omaan mielipiteeseensä sekä rakentaa käsitystään itsestään. Varhaiskasvatukseen tulee edistää lasten vuorovaikutus- ja ilmaisutaitoja. Itsensä huolehtimisessa ja arjen taidoissa mainitaan, että lapsen tulee oppia ”kunnioittamaan ja suojelemaan omaa ja toisten kehoa”. (Varhaiskasvatuksen perusteet 2018, 21–26.) Tämän voidaan nähdä viittavan turvataitojen opetteluun sekä oman kehon hyväksyntään.

Vuonna 2019 varhaiskasvatuksen piiriin kuului Suomessa 77 prosenttia 1–6-vuotiaiden ikäryhmästä. Varhaiskasvatuksen peruspalvelut ovat merkittävässä osassa lasten hyvinvointia. Lasten kasvua ja kehitystä tuetaan ammattitaitoisesti riippumatta heidän kulttuuristaan tai perhetaustastaan: kaikilla lapsilla on oikeus arvokkaaseen ja hyvään varhaiskasvatukseen. (Notisky 2016, 137–139; Tilastoraportti 2020.) Varhaiskasvatuksen keskeisempänä periaatteena on tukea vanhempia heidän kasvatustyössään (Varhaiskasvatuksen perusteet 2018, 14). Seksuaalikasvatuksen näkökulmasta voidaan ajautua ristiriitaan, jos kodin kasvatuksen tukeminen on mahdotonta esimerkiksi silloin, kun se on ristiriidassa lasten seksuaalioikeuksien kanssa tai jos kasvattajalla ei ole mitään mahdollisuuksia saada selville, kuinka asiaan suhtaudutaan kotona. Eri perinne- ja kulttuurinormit vaikuttavat vahvasti perheiden asenteisiin ja tapaan olla ja toimia. Jos kulttuuriperinteisesti on ajateltu, että poikien kasvatuksessa on korostettu maskuliinisuutta, voi perheen olla vaikea ymmärtää, miksi häntä ei kielletä leikkimästä päivähoitossa kotileikkiä ja hänen herkkyytensä on sallittua. Varhaiskasvatuksessa vaaditaan molemmiin puolista hyväksyntää sekä avointa keskustelua puolin ja toisin, jolloin on mahdollista selittää eriäviä arvoja ja tapoja sekä punnitaan yhteisiä ratkaisuja. (Novitsky 2016, 141–145.) Nämä keskustelut voivat tuntua kasvattajan näkökulmasta kuormittavilta ja vaativilta, jos vanhempi ei ole valmis käsittelemään omia uskomuksiaan ja

arvomaailmaansa. Keskustelut voivat parhaimmillaan avata molempien osapuolten maailmankatsomusta entisestään ja lisätä hyväksyntää ja ymmärrystä osapuolten välillä, mikä mahdollistaa laadukkaan kasvatuskumppanuuden jatkossakin.

Lasten seksuaalisuus ilmenee päivän aikana monin eri tavoin. Kuitenkin ammattilaisten kyky tulkita, tukea ja suojata lasta vaihtelevat suuresti. Se, millaista seksuaalikasvatusta lapsi päiväkotikäisenä saa, on valitettavasti pitkälti sattumanvaraista. (Korteniemi-Poikela & Cacciatore 2015, 38.) Sattumanvaraisuus liittyy kasvattajien valmiuksiin ja taitoihin seksuaalikasvattajina. Korteniemi-Poikela ja Cacciatore (2015, 38) ehdottavat, että aikuisten tulisi keskustella enemmän siitä, mitä lapsille kerrotaan seksuaalisuuteen liittyvistä aiheista ja kuinka niistä puhutaan. Ilman yhteisiä sopimuksia ja aikuisten keskustelua on mahdotonta antaa yhtenevää, toisia tukevaa seksuaalikasvatusta.

Jotta seksuaalikasvatusta voidaan toteuttaa oikein, täytyy kasvattajalla olla tunnustettua tietoa käytössään. Sosiaali- ja terveysalan perustutkinnon perusteissa todetaan, että lastenhoitajien tulee toiminnallaan kehittää lasten tunnetaitoja ja yhdessä toimimista. Heidän tulee myös edistää lasten terveyttä, hyvinvointia ja turvallisuutta. (Opetushallitus 2020.) Voimme siis olettaa, että seksuaalikasvatusta sisältävät opinnot ovat myös osana sosiaali- ja terveysalan perustutkintoa. Se, kuinka koulutus vastaa tähän haasteeseen, on jokaisen oppilaitoksen itsensä määrittelemää.

Paljon on myös kasvattajan vastuulla yksilönä, hänen omassa aktiivisuudessaan ja itsensä kehittämisessä, koskien antamaansa seksuaalikasvatusta. Ja jotta näin ei olisi, täytyisi seksuaalikasvatukselle antaa arvoa ja antaa sille oma paikkansa valtakunnallisen varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa. Tällä hetkellä seksuaalikasvatus ei ole suunnitelmallista eikä johdonmukaista (Kauppila 2020).

Olenpa ihana!

0–4-vuotiaana lapsi elää elämäänsä ensimmäisellä seksuaalisuuden portaalla. ”Olen ihana”-portaalla lapsi tutustuu itseensä ja kehoonsa koskettelemalla ja antamalla nimiä. Lapsi hyväksyy itsensä ja kehonsa ja rakastaa itseään varauksetta. Ihastuminen ja rakkauden tunne liittyvät vahvasti hoivaan ja hyvään oloon. Lapsi hakee myös hyväksyntää, ihailua ja hoivaa läheisiltä aikuisilta ja näiden saaminen kehittää lapsen minäkuvaa, itseluottamusta ja tunne-elämää myönteisellä tavalla. Tärkein viesti lapselle ensimmäisellä portaalla on, että hän on tärkeä, rakastettu ja rakastettava, hyväksytty ja turvassa. (Cacciatore & Korteniemi-Poikela 2019, 29–33; Väestöliitto 2020.) Vauvan ja taaperon kanssa siis luodaan lapsen perusluottamusta ja perusturvallisuuden tunnetta, joka kantaa myönteisenä voimavarana läpi elämän.

Löytääkseen oman kehonsa seksuaalisuuden, ihminen tarvitsee kosketusta. Vauva ja pieni lapsi oppii oman kehonsa rajat kosketuksen kautta. (Bildjuschkin & Ruuhilahti 2012, 58.) Varhaiskasvatuksessa pienimpien lapsien tarpeiden vastaamiseen tulee panostaa. Pienille lapsille on tärkeää, että varhaiskasvatuksen resurssit on mitoitettu niin, että he saavat tarvitsemaansa huomiota, hoivaa ja tarpeiden täyttämistä. Seksuaalikasvatus lapsen ensimmäisten elinkuukausien ja -vuosien aikana on turvalliselta aikuiselta saatu hoiva ja hellyys, ihailu ja hyväksyntä. Monesti vanhemmat ihmettelevätkin seksuaalisuus-termin liittämistä näin pieniin lapsiin. Tärkeää on osata tuoda esille, että kyse on perustarpeisiin vastaamisesta ja sen kautta tunne-elämän positiivisesta kehitymisestä, joka vaikuttaa suoraan myöhemmän elämän, aikuisuuden seksuaalisuuteen.

Tykkään susta!

Toinen porras, ”tykkäyskaveri”, on ajankohtainen tyypillisesti 3-8-vuotiaana. Tällöin lapsi osoittaa tunteitaan mutkattomasti ja avoimesti esimerkiksi halailemalla ja pussailemalla. Ihastuksen kohde voi olla mitä tahansa: lelu, lemmikki tai kaveri. Tykkäämällä uusista ihmisistä lapsi opettelee luomaan uusia merkityksellisiä ihmissuhteita myös perheen ulkopuolella. Lapsi oppii nauttimaan entistä enemmän lapsiryhmässä olemisesta ja hyvät kaverit, ja tykkääminen lisäävät iloa ja hyvinvointia. Lapsi huomaa, että toisen helliminen tuntuu hyvältä ja hän saattaa helliä myös itseään monin tavoin. Lapsella ei ole seksuaalisen häpeän tuottamia estoja ja itsen tai muiden helliminen voikin kohdistua mille kehon osalle hyvänsä. Lapsella on kuitenkin jo valmiudet oppia erilaisia sääntöjä sekä hyvän käytöksen malleja. Toisella portaalla onkin ajankohtaista opetella kunnioittamaan omaa sekä toisen kehoa, sanomaan ”ei” sekä kunnioittamaan toisen sanoessa ”ei”. Itsemääräämisoikeuden ymmärtäminen sekä omien ja toisten rajojen kunnioittaminen alkavat jäsentyä lapselle. (Cacciatore & Korteniemi-Poikela 2019, 37–38, 41, 43; Väestöliitto 2020.)

Tykkäyskaveri-portaalla tunnetaidot kehittyvät voimakkaasti. Ihmissuhteiden karttuessa ja niissä kokemalla lapsi oppii, että on monenlaisia nimettäviä tunteita. Erilaisten tunteiden kokeminen on merkittävää tunne-elämän kehitykselle. Lapsen tulee saada kokemus, että kaikenlaiset tunteet ovat sallittuja ja niistä saa puhua ääneen. Tärkeää on myös opettaa, että ihminen ei ole yhtä kuin tämän tunne, ja hankalatkin tunteet kyllä ohittuvat. (Cacciatore & Korteniemi-Poikela 2019, 42–43.) Toisella portaalla keskeistä on siis ihmissuhde- ja vuorovaikutustaidot, omien ja toisten rajojen opettelu sekä tunnetaitojen harjoittelu. Nämä teemat ovat hyvin merkittäviä pysyvien ihmissuhteiden, mahdollisten tulevien seurustelusuhteiden ja ylipäänsä ihmisten kanssa toimimisen näkökulmasta unohtamatta mielenterveyttä suojaavaa vaikutusta.

Mennäänkö naimisiin?

Kolmannella portaalla noin 3–9-vuotias lapsi saattaa ihastua voimakkaasti johonkuhun aikuiseen ihmiseen. Kolmas porras onkin nimetty ”vanhemman ihailu”-portaaksi. Lapsi saattaa ihastua joko jompaankumpaan vanhempaansa tai muuhun läheiseen ja turvalliseen aikuiseen tämän sukupuolesta riippumatta. Lapsi saattaa olla omistushaluinen ja mustasukkainenkin rakkauden kohteestaan. Hän tarvitsee vastakaikua tunteelleen ja pyrkii monin tavoin läheisyyteen ihastuksensa kanssa ja saattaa keimailla. Lapsi myös tarkkailee lähiympäristönsä aikuisia ja heidän tapojaan ilmaista rakkautta ja ottaa tästä mallia. Rakkauden kohteen tehtävänä on olla lapsen suurien tunteiden arvoinen turvallisella ja lasta kunnioittavalla tavalla. Saadessaan vastakaikua lapsi kokee olevansa arvokas ja onnekas. Aikuisten tehtävänä on tukea rakastumista ja antaa lapsen kokea rakkautta hyvänä ja hyvää tekevänä asiana. (Cacciatore & Korteniemi-Poikela 2019, 47, 50–53.)

Lapsen rakkauden kohde on merkittävä aikuinen, jota hän ihailee ja jonka hän haluaa pitää lähellään. Tämä aikuinen voi olla myös tuttu kasvattaja päivähoitosta. Lapsi tavoittelee itselleen rakkauden tunnetta, ei aikuisten kaltaista rakkaussuhdetta. On siis suuri kunnia, jos on lapsen rakkauden kohteena. Lapsiryhmässä rakastuminen voi aiheuttaa mustasukkaisuutta, kun lapsi haluaa omistaa aikuisen. Sensitiivinen aikuinen osaa olla ihastelun kohteena ja hyväksyä lapsen tunnereaktiot. (Laru, Riihonen & Cacciatore 2016, 121–122.)

Tässä vaiheessa lapselle tulee opettaa monenlaisia yleisiä käytössääntöjä, rajoja sekä tunteiden sietämistä. Rakkauttaan monin tavoin osoittavalle lapselle saattaa olla tarpeellista kertoa ihmisen yksityisistä kehonosista ja millainen kosketus on sopivaa. Joskus lapsen rakkauden tunne voi olla niin voimakas, että tämä ajattelee naimisiin menoa ja perheen perustamista rakkauden kohteen kanssa. Jos ajatus yhteen muuttamisesta tai avioliitosta ei ota sammuakseen itseksensä, on aikuisen vedettävä raja ja lapsen tunnetta kunnioittaen kerrottava, millaiset suhteet ovat mahdollisia ja miksi tuttu aikuinen ei voi mennä naimisiin lapsen kanssa. Tällöin lapsi joutuu luopumaan haaveestaan ja

opettelemaan pettymyksen tunteen sietämistä. Vaikka lapsi joutuu oppimaan karvaan pettymyksen tunteen, tärkeintä on opettaa tälle, että lapsen kokema rakkaus on erittäin hyvä tunne. Lapselle on tärkeää saada kokemus, että hänen rakkautensa ja sen osoitukset ovat arvokkaita ja että tunteiden ilmaiseminen on hyvä ja hyväksyttävä asia. (Cacciatore & Korteniemi-Poikela 2019, 50–55.)

Ihana oma kehoni

Lapsuuden yksi merkittävimmistä asioista on oman kehon haltuunotto. Se vaatii kehon osien nimeämistä ja niistä puhumista. Varhaiskasvattajalla, aivan kuten muillakin aikuisilla, tulee olla valmius ja taito puhua kehonosista ja seksuaalisuuteen liittyvistä termeistä niiden oikeilla nimillä. (Korteniemi-Poikela & Cacciatore 2015, 29.) Seksuaalisuuden ensimmäiseltä portaalta alkaen on hedelmällistä hyödyntää lapsen omaa uteliaisuutta kehotunnekasvatuksen hyödyksi. Uteliaisuus ensimmäisellä portaalla on oman kehon ja sen toimintojen tutkimista sekä hyvän olon tavoittelua erilaisin keinoin. Lapsen itsensä ja kehonsa tutkiskelu antaa mahdollisuuden opettaa lapselle asianmukaisia nimityksiä kehon eri osille sekä kehon jokaisen kohdan arvokkuutta ja hyvyttä.

Kehotunnekasvatukseen sisältyy kyky oppia hyväksymään itsensä sellaisena kuin on ja arvostamaan muita kehoja. Lapsi oppii ymmärtämään ihmisen yksilöllisyyden. (Korteniemi-Poikela & Cacciatore 2015, 39.) Jotta lapsi oppii arvostamaan erilaisia kehoja, tulee hänen myös nähdä ympärillään ihmisiä, jotka hyväksyvät itsensä. Tämän vuoksi aikuisten tulisi puhua itsestään kauniisti ja hyväksyen. Lapsi oppii esimerkin ja mallin kautta, joten se miten puhumme itse itsestämme, heijastuu väistämättä ympärillä oleviin ihmisiin. Aivan kuten Bildjuschkin & Ruuhilahti (2012, 59) toteavat itseensä tyytyväinen ihminen tarjoaa positiivisia kokemuksia esimerkiksi kosketuksen kautta. Suomalaiseen kulttuuriin kuuluu pidättäväisyys ja esimerkiksi latinalaisiin maihin meillä kosketetaan vähän. Onneksi vauvat saavat usein hellyyttä osakseen, mutta missä vaiheessa luontainen koskeminen toiseen vähenee? Ketä sinä olet koskenut tänään?

Uteliaisuus on seksuaalisuudesta oppimisen ensi askel. Uteliaisuus, joka kohdentuu niin omaan kehoon kuin ympäröivään maailmaankin. Lapsi on luontaisesti utelias ja kiinnostunut eri asioista. Hän pohtii asioita, omaksuu tietoa ympäriltään ja esittää kysymyksiä. Kiinnostavat aiheet ja uteliaisuuden kohteet eivät ole paikka- tai aikasidonnaisia. Tärkeät kysymykset tulevat mieleen niin kotona, kylässä kuin varhaiskasvatuksessa. Lapsi voi jäsentää näkemäänsä ja kuulemansa myös leikin keinoin. (Korteniemi-Poikela & Cacciatore 2015, 38.) Paikalla olevalta aikuiselta vaaditaan sensitiivisyyttä sekä kyky kuulla lapsen kysymyksiä. Hänen tulee myös kyetä vastaamaan lapsen ihmetyksen aiheisiin hänen ikä- ja kehitystasoonsa huomioiden. Myös Bildjuschkin ja Ruuhilahti (2012, 11) ovat samoilla linjoilla. Lapsen kysymyksiin on vastattava rehellisesti oikeita termejä käyttäen ja yksiselitteisesti. Jos aikuinen on itse epävarma esimerkiksi seksuaalisuuteen liittyvistä kysymyksistä, voi kysymykset tuntua hankalilta ja vaikealta vastata. Lapsella on kuitenkin oikeus tulla kuulluksi ja saada vastauksia häntä askarruttaviin kysymyksiin.

Haikaran tuomana?

WHO:n seksuaalikasvatusta kuvaavat standardit toteavat, että se, mikä on lapsen kasvun ja kehityksen kannalta oleellista muuttuu vähitellen. Tämän vuoksi lapsen kysymyksiin ja uteluihin omasta alkuperästä tulee vastata aina rehellisesti mutta kehitystaso huomioiden. (Kauppinen 2016, 233.) Lapsen kysymykseen on tärkeää vastata ikätasoisesti ja usein pienelle lapselle riittää yksinkertainen vastaus: vauva tulee äidin mahasta. Myöhemmin lapselle saattaa herätä kysymys, kuinka vauva sitten meni äidin mahaan. Keskustelua voi jatkaa kertomalla äidin ja isän laittaneen siemenen yhdessä äidin mahaan kasvamaan. (Cacciatore & Korteniemi-Poikela 2019, 58–60.)

Lapsen ja nuoren kasvaessa, hänen kiinnostuksensa kohteet muuttuvat ja ymmärrys kehittyy. Lapsen kanssa on tärkeää keskustella ja käsitellä seksuaalikasvatuksen aiheita aina uudelleen, vastaten sen hetkistä kehitystä. Lapsen kysymyksiin on tärkeää vastata, jotta hän oppisi kaikkien kysymysten olevan oikeita ja hyviä. (Cacciatore & Korteniemi-Poikela 2019, 58–60.) Rehellisyys on hyve, jota tulee vaalia. Lapsi saa totuuden selville alkuperästään ennemmin tai myöhemmin. Kun hän huomaa tullessaan petkutetuksi, se voi nolottaa tai suututtaa häntä. Lisäksi hän tajuaa, että on kysynyt asiaa, josta ei voi puhua suoraan. (Kauppinen 2016, 234.)

Lapset voivat olla hyvin kiinnostuneita omasta syntymästään ja siitä voikin olla oikein mukava keskustella yhdessä. Heille voi kertoa isän kiveksissä olevan miljoonia siemeniä, jotka laitetaan pippelillä äidin pimppiin. Äidillä on mahassa kohtu (esim.vauvan pesä/koti), missä on munasolu odottamassa siementä. Jos yksi siemen ja äidin mahassa odottava munasolu kohtaavat, alkaa vauva kasvamaan äidin mahassa. Yhdeksän kuukauden kuluttua vauva on kasvanut tarpeeksi isoksi ja tahtoo ulos. Vauva syntyy äidin pimpeistä. Joskus voi käydä niin, että vauvalla on huono asento äidin mahassa tai huono olla, silloin lääkäri auttaa vauvan mahasta eri kautta ulos. (Cacciatore & Korteniemi-Poikela 2019, 58–60.)

Vaikka Cacciatore ja Korteniemi-Poikela (2019, 58–60) teoksessaan jäsentävät yhtä tapaa kertoa, miten vauvat saavat alkunsa, on varhaiskasvattajana muistettava, että jokainen vanhempi tuntee oman lapsensa parhaiten. Vanhemmilla on kyky ja oikeus valita sanansa ja tapansa, kuinka he kertovat omille jälkeläisilleen, miten lapset saavat alkunsa. (Kauppinen 2016, 234.) On tärkeää kuunnella lasta herkästi mikä tätä kiinnostaa, jotta osaa vastata juuri siihen kysymykseen mitä kysytään, ei vastata liikaa (Cacciatore & Korteniemi-Poikela 2019, 58–60). Kun kysymyksiä ilmenee, voi varhaiskasvattaja kääntää keskustellun lapsen ehdoille kysyen “mitä sinä itse ajattelet” ja pohtien tilannetta yhdessä lapsen kanssa hämmästellä ja kummastellen. Kasvatuskumppanuuteen kuuluu, että kasvattajan vastuulla on keskustelujen läpikäyminen lapsen vanhempien kanssa myöhemmin ja tärkeän keskustelun siirtäminen joko kotiin tai sopia yhdessä, miten varhaiskasvatuksessa jatkossa vastataan lapsen kysymyksiin. Voihan olla, että vanhemmat ovat kiitollisia siitä, jos varhaiskasvatuksessa tartutaan aiheeseen esimerkiksi siitä syystä, että oma seksuaalikasvatus on ollut puutteellista omassa lapsuudessa eikä vanhemmilla ole taitoja asioiden läpikäymiseen. Tällöin varhaiskasvattaja pystyy tukemaan kotia lapsen kasvatustyössä parhaalla mahdollisella tavalla.

Sininen on poikien väri

Seksuaaliseen kehitykseen kuuluu myös erilaisten roolien oppiminen. Perinteiset rooliodotukset pohjautuvat täydellisesti sukupuolinnormeihin: tytöt ovat tyttöjä ja pojat ovat poikia. Tähän ajattelutapaan liitetään myös heteronormatiivisuus. Yhteiskunnassa miehellä ja naisella on omat roolinsa ja heidän toimintaansa ohjaa odotukset. Odotuksia asetetaan sekä perheessä, varhaiskasvatuksessa, koulussa, työelämässä että yhteiskunnassa yleensä. Myös erilaisten tunteiden ilmaisu on linkitetty sukupuolirooleihin. Tunteisuus ja herkkyyden katsotaan naisellisiksi piirteiksi, jotka eivät ole miehelle hyväksyttäviä. Miehiltä odotetaan tunteiden ilmaisua aggressiiviseen, jyrkkään sävyyn. Tunnetaitojen oppimisen ja omien tunteiden tunnistamisen näkökulmasta olisi kuitenkin merkittävää, että kaikki tunteet sallitaan sukupuolesta riippumatta. (Aaltonen 2012, 26, 57–58.)

Sukupuolisensitiivisessä varhaiskasvatuksessa lapsia kohdellaan tasa-arvoisesti ja yksilöllisestä, eikä heidän sukupuolensa määrittele lasten tapaa olla. Sukupuolisensitiivinen kasvattaja näkee jokaisen lapsen yksilöllisen herkkyyden ja moninaisuuden, eikä hän tee sukupuoleen sidottuja päätöksiä. Hän kykenee tarjoamaan lasta tukevia ratkaisuja ja huomioi heidän yksilölliset eronsa. (Katainen 2015, 24–25.) Erilaisiin rooleihin tutustuminen, niiden kokeileminen ja harjoittelu ilmenee lapsilla

varhaiskasvatuksessa selkeimmin leikkien kautta. Sukupuolisensitiivinen aikuinen ei tee olettamuksia sukupuolen perusteella vaan tutustuu lapseen yksilöllisesti ja kannustaa lasta kokeilemaan erilaisia rooleja hänen mielenkiintonsa mukaan. Varhaiskasvatuksen yhtenä tehtävänä on tukea lasta hänen minuutensa sekä oman sukupuoliroolinsa löytymisessä ja omaksumisessa. Erilaisten rooliesimerkkien näkyvyyden vuoksi olisikin tärkeää, että yksiköissä työskentelisi erilaisten sukupuoliroolien edustajia.

Odotukset ja vaatimukset muuttuvat ajan mukaan ja nykypäivänä miesten ja naisten roolien erot ovat kaventuneet suomalaisessa kulttuurissa. Nykypäivää on suosia lapsen vapautta kokeilla erilaisia rooleja ja käyttäytymismalleja. Kokeilun myötä lapsi oppii hyviä ominaisuuksia sukupuolesta riippumatta sekä arvioi oman sukupuolen oikeuksia ja velvollisuuksia sekä tapoja toimia naisena tai miehenä. Erilaisten sukupuoliroolien oppimista tärkeämpää on kuitenkin oppia toimimaan aikuisena. Lapsi oppii näin muodostamaan oman kuvansa omasta sukupuolestaan ja sen yksilöllisistä piirteistä samalla oppien hyvät tavat käyttäytyä ja toimia tulevaisuudessa aikuisena ihmissuhteissa.

Tunnetaitavaksi kaveriksi

Tunne- ja kaveritaidot linkittyvät tiiviisti toisiinsa: kun osaa toimia itsensä ja omien tunteidensa kanssa, kykenee myös huomioimaan toisia ihmisiä tunnetasolla, empaattisesti ja ymmärtäen. Tunnetaitojen kautta ihminen kokee olevansa kykeneväinen vaikuttamaan omaan oloonsa ja saa varmuutta siitä, että vaikeistakin tilanteista selviää. Saadakseen hyviä, kestäviä ystävyyssuhteita on lapsen opeteltava kaveritaitoja, joihin sisältyy tunnetaitojen lisäksi vuorovaikutustaidot, empatiakyky sekä omien ja toisten rajojen tunnistaminen ja kunnioittaminen (Livingston & Pöyhönen 2020, 95). Läheiset ihmissuhteet vaikuttavat lapsen minäkuvan ja itsetunnon kehitykseen. Nämä kaikki osa-alueet kuuluvat myös seksuaaliseen kehitykseen ja näiden taitojen tukeminen kuuluu seksuaalikasvatukseen. Lasten välisissä suhteissa haastetta asettaa se, että molemmat osapuolet vielä harjoittelevat näitä taitoja. Pienet lapset asettavat usein itsensä ensisijalle, joten ristiriidoilta kavereiden kanssa ei voi välttyä (Livingston & Pöyhönen 2020, 95).

Lapsi alkaa oppia tunnetaitoja heti vastasyntyneenä, kun tämän tarpeisiin vastataan hellyydellä. Vauvan tunnesäätely on täysin aikuisesta riippuvaista ja vauva tarvitseekin läheistä ihmistä tyyntymään tunteitaan. Pienelle lapselle on vielä vaikeaa tunnistaa, ilmaista ja säädellä tunteita. Taapero- ja leikki-ikäinenkin tarvitsee vielä aikuista tunteiden säätelyn avuksi, vaikka osaakin jo ilmaista tunteitaan ja tarpeitaan enemmän. Tunnetaitojen keskeneräisyys ilmenee lapsella selkeimmin ikätovereiden kanssa toimiessa. Ristiriitatilanteet, itsen ilmaisu ja toisen näkökulmasta näkeminen ovat lapselle haastavia tilanteita. Tunnetaitoja opitaan hiljalleen harjoituksen ja esimerkin kautta. (Livingston & Pöyhönen 2020, 14–15.)

Varhaiskasvatuksessa merkittävää on auttaa lasta tunnistamaan ja nimeämään omia tunteita. Tunnesanasto karttuu aikuisten toteuttaman sanoittamisen kautta. Lapsen tulee saada ymmärrystä tunteista sekä tukea niiden turvalliseen kohtaamiseen. Aikuiselta vaaditaan kärsivällisyyttä toistaa useita kertoja, miten tunteiden kanssa tulee toimia sekä miten tunteita voi käsitellä ja purkaa. Merkityksellistä on opettaa, että tunne on vain tunne ja se ohittuu kyllä. Lapselle on myös tärkeää saada kokemuksia siitä, että on hyväksyttävää, ettei tunnesäätely toimi aina aikuisellakaan. Jotta tästä olisi lapsen kehitykselle hyötyä, on aikuisen näytettävä myös mallia vastuun kantamisesta ja ylilyöntien rakentavasta läpikäymisestä. Näin lapsi oppii, että virheet ovat inhimillisiä ja niistäkin päästään yli vastuu kantamalla ja toista kunnioittamalla. (Jääskinen & Pelliccioni 2017, 35–36, 38, 47–48.)

Kuten tunnetaitojakin, ensisijaisesti lapsi oppii ihmissuhdetaitoja mallin ja esimerkin kautta vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Lapsi tarkkailee aikuisia: miten he kohtelevat lasta ja toisiaan, millaisia asenteita ja arvoja heillä on. Lasten kanssa esimerkkinä voi toimia monin keinoin:

auttamalla leikit mukavasti alkuun tai pulmatilanteissa esimerkiksi vuorotteluun kannustaen. Alle kouluikäisille on tyyppillistä reagoida äkkipikaisesti ja aggressiivisesti esimerkiksi leluja heitellen tai kavereita tuuppien. Tällaiseen käytökseen tulee puuttua ja lapselle ilmaista, että satuttaminen on väärin. Tunnetaitojen vahvistaminen, ihmissuhdetaitojen ohjeistaminen ja hyvän esimerkin näyttäminen ovat merkittävimpiä keinoja myös aggressiivisten purkauksien käsittelyssä. Lasta on muistettava myös kehua, kun tämä toimii oikein ja toivotusti. (Livingston & Pöyhönen 2020, 95–97.)

Ihminen, joka oppii olemaan kosketuksissa omiin tunteisiinsa ja sisimpäänsä, on empaattinen. Tällöin ihminen kokee itsensä arvostetuksi, näkyväksi ja rakastetuksi. Empaattinen kasvattaja pystyy suhtautumaan lapsen tunteisiin lämmöllä ja ymmärtäen. Hänen on hyvä olla itsensä ja seksuaalisuutensa kanssa ja on hyvänä mallina aikuisuudesta. Empatiakyky kehittyy koko elämämme ajan, sen avulla voimme eläytyä toisen tunteisiin, reagoimaan eleisiin ja ilmeisiin ja samalla olemaan aidosti läsnä ja auttamaan. Empaattinen ihminen ei alista toista valtansa alle, vaan kokee, että jokaisella on samat oikeudet kuin itselläkin. Empatiakasvatuksen tulisi olla jo varhaiskasvatuksessa keskiössä. Empaattinen lapsi myötäelää toisten kanssa ja oppii erittelemään omat tunnetilansa toisten tunteista. Hän on sosiaalisesti taitava ja sinut itsensä kanssa. (Bildjuschkin & Ruuhilahti 2012, 48–49.) Huomioitavaa on, että kasvattajan hyvät tunnetaidot ovat alku myös hyvälle seksuaalikasvatukselle. Kun kasvattaja tunnistaa omat tunteensa ja osaa käsitellä niitä sekä on oppinut itse empaattiseksi, kykenee hän tulkitsemaan myös lapsen tunnetiloja eläytymisen kautta. Tällöin myös sanoittaminen onnistuu ja tunteille löytyy oikeita nimityksiä, jotka lapsi oppii.

Lapsen tunteet tulee vastaanottaa ja kuulla ja niistä on keskusteltava lapsen kanssa ikätasoisesti. Jos lapsi kokee, ettei tule kuulluksi tunteineen, hän todennäköisesti oppii kieltämään tunteitaan. Tämä aiheuttaa tunnekehoyhteyden katkeamista: lapsella saattaa olla selittämätön paha olo, joka purkautuu muihin ihmisiin. Jotta lapsi tuntee tulevansa kuulluksi ja nähdyksi tunteineen, tulee aikuisen olla läsnä, vastata lapsen kontaktinottoon, pysähtyä lapsen asioiden äärelle ja kuulla lapsen kokemuksia. Myös tunteiden sanoittaminen ja tunnekokemusten todesta ottaminen ovat merkityksellisiä lapsen tunnetaitojen ja tunnekehoyhteyden kehitykselle. (Jääskinen & Pelliccioni 2017, 50–52.) Rakastetuksi kokeminen tulee arjen pienistä asioista. Kuultiinko minut, kuinka minut kohdattiin? Sainko osakseni hellyyttä ja hyväksyntää? (Bildjuschkin & Ruuhilahti 2012, 48.) Vaikka lapsi onkin fyysisesti pieni, hänen tarpeensa suurille tunteille on yhtä iso kuin meillä aikuisilla, ehkä jopa isompi. Merkityksellistä lapselle tunnetaitoja opetellessa on se, miten aikuiset suhtautuvat lapsen tunteisiin ja ottavat niitä vastaan ja miten aikuinen itse toimii tunteikkaissa tilanteissa.

Tunne- ja ihmissuhdetaidot ovat merkittävä osa ihmisen seksuaalisuutta läpi elämän. Kestävät ihmis- ja ystävyysuhteet luovat turvallisuutta ja merkityksellisyyttä elämään. Sosiaalinen kanssakäyminen voidaan nähdä ihmisen perustarpeena. Jo lapsena saadut hyvät opit ja taidot ihmisten kanssa toimimiseen helpottavat kaikkea sosiaalista elämää myös nuorena ja aikuisena.

Turvataitojen taitajaksi

Lapset ovat luontaisesti kosketuksissa toistensa kanssa. He peuhaavat, painivat, leikkivät, silittävät ja ovat sylissä. Ollessaan tekemisissä toistensa kanssa lapsi oppii samalla läheisyydestä ja koskettamisesta. Mikä tuntuu hyvältä, mikä on sallittua, mihin tekoihin aikuiset puuttuvat tai miten toiset koskettavat minua? Koskettamisen säännöissä kerrotaan, että koskea ei saa ilman lupaa ja on oikeus sanoa ei. Jokainen määrittelee itse, miten häneen saa koskea ja kuinka kovasti. Kosketussäännöissä tulee painottaa, että koskettaminen ja koskettamisen kohteena olo on aina vapaaehtoista. Se ei voi olla salaisuus, vaan siitä on aina lupa kertoa aikuiselle. Koskettaminen ei saa tuntua pahalta, ei nyt, eikä jälkikäteen. (Cacciatore, Kauppinen & Ingman-Friberg 2016, 95–96.) Lapsiryhmässä varhaiskasvattajan on tunnettava lapset yksilöllisesti. Toinen saattaa pitää

kaappausleikistä ja rajusta rutistamisesta. Toiselle pienikin kosketus on liikaa. Jokaisen tapa on yhtä hyvä ja jokainen lapsi on halutessaan oikeutettu saamaan hellyyttä ja kosketusta osakseen sillä tavalla, josta lapsi itse nauttii.

Lasten turvataidoista puhuttaessa puhutaan niin sanotusta uimapukusäännöstä. Uimapuvun alle jääviin kehonosiin koskettamisessa tarvitsee erityisen luvan, myös lääkäriässä. Näitä paikkoja ei tarvitse kenellekään näyttää, ellei halua. Uimapukualueen alle jäävät kehonosat ovat jokaisen yksityisiä ja arvokkaita paikkoja. Jokaisella on oma arvokas keho, josta saa määrätä ihan itse. Aina saa sanoa "ei", jos siltä tuntuu. (Cacciatore ym. 2016, 96–97, 102.) Lapsi saattaa tuntea olonsa noloksi ja vaikeaksi, jos hänen uimapukualuettaan on loukattu. Aikuisen tulisikin korostaa keskusteluissa, että lapsi ei ole tehnyt mitään väärää, vaikka joku olisikin häneen tahtomattaan koskenut. Aina on oikeus kertoa tapahtumista, eikä kukaan tuomitse kertojaa. Aikuinen on aina lapsen puolella (Cacciatore ym. 2016, 101). Asioita voidaan selvittää yhdessä. Toivottavasti jokaisella lapsella onkin elämässään joku turvallinen ja hyväksyvä aikuinen, jolle uskaltaa kertoa hankalimmat ja vaikeatkin asiat.

Alle kouluikäinen lapsi harvemmin liikkuu itsenäisesti, mutta hänenkin eteensä voi tulla tilanteita, jolloin tuttu aikuinen ei ole läsnä. Tällöin voi esimerkiksi kohdata vaarallisen aikuisten tai joutua osaksi kiusaamistilannetta. Aikuisen tehtävänä onkin opettaa lapselle keinoja, joilla hän voi suojata ja puolustaa itseään. Lapseen tulee valaa uskoa, että hän pärjää itsenäisesti, häntä tulee rohkaista ja hänen kanssaan voi harjoitella erilaisia tilanteita yhdessä. (Cacciatore ym. 2016, 97.)

Tunnetaidot liittyvät läheisesti turvataitoihin. Tunnetaitojen avulla lapsi ymmärtää, miltä hänestä tuntuu, mikä tuntuu hyvältä, haluanko kosketusta, miltä tämä tilanne minusta tuntuu. Hän pystyy jäsentämään ja ymmärtämään omia tunnetilojaan sekä luottamaan niihin. Jos lapsi kokee, että hänestä tuntuu pahalta, on hyvä, jos hän on harjoitellut "ei"-sanon sanomista aiemmin. Ahdistuneena "Ei" ei välttämättä tule vakuuttavasti, tämän vuoksi olisikin suotavaa, jos lapsella olisi harjoiteltuna erilaisia fraaseja, joita hän voisi käyttää, esimerkiksi "Ei! En halua. Mene pois!" On tärkeää opettaa lapselle myös toisen kunnioittamista, jos kaveri sanoo "Ei!". (Cacciatore ym. 2016, 106–107.) Varhaiskasvatuksessa erilaiset draamaharjoitteet vankistavat lapsen kykyä sanoa "ei". Yhteisillä harjoitteilla tutussa ympäristössä voidaan samalla sivuta tilanteita, jolloin "ei"-sanon sanominen on tärkeää ja mitä siitä seuraa, esimerkiksi, kuinka leikeissä tulee kunnioittaa toisten rajoja. Lapset leikkivät mielellään lääkärileikkejä, jolloin oman kehon rajojen asettaminen voi olla ajankohtaista.

Eväät koulutielle

Varhaislapsuuden kokemukset ja sieltä saadut opit vaikuttavat vahvasti tulevillakin seksuaalisuuden portailla. Niiden suuri merkitys täytyy ymmärtää ja siksi on tärkeää tukea ja suojata lapsien hitaasti kypsyviä valmiuksia rakkauteen, seurusteluun ja seksuaaliseen suhteeseen. (Cacciatore & Korteniemi-Poikela 2019, 8.) Onnistunut ja lasta tukeva seksuaalikasvatus varhaiskasvatuksessa antaa hyvät eväät kasvavalle lapselle jatkossa. Seksuaalikasvatuksen tavoitteena alusta asti on muun muassa tunne- ja vuorovaikutustaitojen vahvistuminen, itsensä hyväksyminen, sosiaalisten taitojen opettelu sekä omien rajojen löytäminen. Kun nämä kaikki osa-alueet ovat saaneet tukea varhaiskasvatuksessa, vahvistavat ne lapsen myönteistä kehitystä jatkossakin.

Seksuaalisuuteen kuuluu uteliaisuus, tykkäykset, uskallus, nautinnot ja suuret tunteet. Ihastumisen ja pettymyksen tunteita tulee harjoitella pienestä pitäen. Kuinka kerron ihastuksestani, miten siedän pettymystä, miltä minusta tuntuu. Kun lapsella on valmius käydä läpi tunnekuohunsa, se vahvistaa lasta ja lisää itsearvostusta. Lapsi oppii suhtautumaan itseensä armollisesti ja myötätuntoisesti. (Korteniemi-Poikela & Cacciatore 2019, 20.) Näistä taidoista on hyötyä jatkossakin.

Ammattikasvattajillekin voi olla haastavaa tunnistaa lasten kanssa tehtyä seksuaalikasvatusta. Osa kasvattajista ei tiedosta, mistä kaikesta pienen lapsen seksuaalisuus koostuu ja sen myötä mitä seksuaalikasvatus on. Työntekijöillä saattaa myös olla paljon puutteita niissä tiedoissa, joiden tulisi tänä päivänä ohjata kasvattajan toimintaa. Esimerkiksi omassa lapsuudessa opitut uskomukset, suppeat tiedot seksuaalisuudesta ja opitut normit ohjaavat asenteita. Kasvattajan oma suhtautuminen seksuaalisuuteen määrittelee keskeisesti työntekijän antamaa seksuaalikasvatusta ja sen laatua. Toisaalta myöskään lasten vanhemmat eivät välttämättä tiedä, mitä seksuaalikasvatus varhaiskasvatuksessa on ja saattavat jopa vieroksua seksuaalisuus-termiä puhuttaessa pienistä lapsista. Siksi onkin merkittävää, että seksuaalikasvatukselle on myös käytännönläheisempi nimitys "kehotunnekasvatus", joka vähentää ennakkooajatuksia ja -luuloja sekä konkretisoi sitä, mitä pienen lapsen seksuaalisuus on ja miten sitä voi tukea.

Kouluttautuminen on tärkeässä osassa laaja-alaisen seksuaalikasvatuksen tukena. Ensisijaisen tärkeää olisi, että kehotunnekasvatus nousisi valtakunnallisen opetussuunnitelman perusteisiin, jolloin jokaisella lapsella olisi paremmat mahdollisuudet saada hyvää ja kokonaisvaltaista seksuaalikasvatusta jo ensimmäisellä seksuaalisuuden portailla. On hyvä, että tällä hetkellä ammattilaisilla on mahdollisuuksia kehittää omaa osaamistaan muun muassa erilaisten lisäkoulutusten parissa. Kouluttautuminen on tärkeää myös oman seksuaalisuuden näkökulmasta. Koulutus mahdollistaa omien uskomusten ja asenteiden läpikäymisen, jolloin ihminen on valmiimpi kohtaamaan itsensä ja suhtautumaan minuuteen suopeasti. Seksuaalikasvattajina toimiville henkilöille tämä mahdollistaa tarvittaessa omien asenteiden ja arvojen jättämisen taka-alalle, jolloin seksuaalisuuteen ja siitä opettamiseen voi suhtautua avoimesti, uteliaasti ja odotuksia asettamatta.

Alle kouluikäisen onnistuneen seksuaalikasvatuksen myötä koulutielle lähtee hyvä kaveri, joka tunnistaa omat rajansa ja kunnioittaa toista ihmistä ja tämän rajoja, osaa ja uskaltaa kertoa tunteistaan ja mielipiteistään sekä hyväksyy toistenkin mielipiteet. Lapsi osaa sanoa "ei", tietää olevansa hyvä ja arvokas sekä nauttii itsestään ja muista, omasta kehostaan ja siitä, mitä kaikkea kehollaan voi tehdä. Näin ollen niin vanhempien kuin varhaiskasvattajien tekemä työ lasten seksuaalikasvattajina on merkityksellistä, hienoa työtä ja panostamista lasten kokonaisvaltaiseen hyvinvointiin nyt ja tulevaisuudessa.

Lähteet

- Aaltonen, J. 2012. Turvataitoja nuorille. Opas sukupuolisen häirinnän ja seksuaalisen väkivallan ehkäisyyn. Tampere: Juvenes Print, Tampereen yliopistopaino Oy.
- Bildjuschkin, K. & Ruuhilahti, S. 2012. Mitä ihmettä? Seksuaalikasvatusta 3-9-vuotiaille. Opas ammattilaisille. Viitattu 14.10.2020. <http://www.nektaria.fi/site/wp-content/uploads/downloads/2012/09/Mitä-ihmettä.pdf>
- Cacciatore, R. & Ingman-Friberg, S. 2020. WHO:n Seksuaalistandardit Euroopassa. Viitattu 17.10.2020
https://www.vaestoliitto.fi/vanhemmuus/tietoa_vanhemmille/pienten_lasten_vanhemmat/lapsijas_eksuaalisuus/kokonaisvaltainen-seksuaalikasva/standardit/
- Cacciatore, R., Kauppinen, P. & Ingman-Friberg S. 2016. Turvataidot tutuksi. Teoksessa Ingman-Friberg, S. & Cacciatore, R. (toim.) Keho on leikki. Avain luonnolliseen seksuaalikasvatukseen alle kouluikässä. Helsinki: Duodecim, 95-109.
- Cacciatore, R. & Korteniemi-Poikela, E. 2019. Rakkaus, ilo, rohkeus. Seksuaalisuuden portaat. Helsinki: Minerva Kustannus Oy.
- Cacciatore, R., Laru, S. & Riihonen, R. 2015. Ihmisen psykoseksuaalinen kehitys. Teoksessa. K. Bildjuschkin (toim.) Seksuaalikasvatuksen tueksi. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Verkkojulkaisu, 47-55.
- Jääskinen, A. & Pelliccioni, S. 2017. Mitä sä rageet? Lapsen ja nuoren tunnetaitojen tukeminen. Helsinki: Lasten Keskus ja Kirjapaja Oy.
- Katainen, R. 2015. Tasa-arvoinen kohtaaminen päiväkodissa, kouluttajan opas. Helsinki: Unigrafia, 24-25.
- Kauppila, P. 2020. Varhaiskasvatuksen opettajien kokemuksia seksuaalikasvatuksesta. Hämeen ammattikorkeakoulu. Viitattu 21.10.2020.
<https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/345999/Pia%20Kauppila%20opin%C3%A4ytety%C3%B6.pdf?sequence=2>
- Kauppinen, P. 2016. Miten puhua lisääntymisestä. Teoksessa Ingman-Friberg, S. & Cacciatore, R. (toim.) Keho on leikki. Avain luonnolliseen seksuaalikasvatukseen alle kouluikässä. Helsinki: Duodecim, 232-242.
- Korteniemi-Poikela, E. & Cacciatore, R. 2015. Seksuaalisuuden portaat. Opetushallitus, Väestöliitto ry.
- Laru, S., Riihonen, R. & Cacciatore R. 2016. Seksuaalisuuden portaat. Teoksessa Ingman-Friberg, S. & Cacciatore, R. (toim.) Keho on leikki. Avain luonnolliseen seksuaalikasvatukseen alle kouluikässä. Helsinki: Duodecim, 120-129.
- Livingston, H. & Pöyhönen, J. 2020. Tunnetaitojen käsikirja. Karkkila: Kustannus-Mäkelä Oy.
- Maailman terveysjärjestön Euroopan aluetoimisto ja BZgA 2010. Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa - suuntaviivat poliittisille päättäjille, opetus- ja terveydenhoitoalan viranomaisille ja asiantuntijoille. Helsinki: Valopaino Oy.
- Maailman terveysjärjestön Euroopan aluetoimisto ja BZgA 2014. Seksuaalikasvatuksen standardit euroopassa-Toteuttamisohjeet. Tampere: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy, 19.

Notisky, A. 2016. Kuuluuko varhaiskasvatus kaikille. Teoksessa Ingman-Friberg, S. & Cacciatore, R. (toim.) Keho on leikki. Avain luonnolliseen seksuaalikasvatukseen alle kouluikässä. Helsinki: Duodecim, 137-146.

Opetushallitus 2020. Sosiaali- ja terveysalan perustutkinto. Lapsen kasvun, hyvinvoinnin ja oppimisen edistäminen. Ammattitaitovaatimukset.

Tilastoraportti 2020. Varhaiskasvatus 2019. Terveiden ja hyvinvointilaitos. Viitattu 17.10.2020.
<https://thl.fi/fi/tilastot-ja-data/tilastot-aiheittain/lapset-nuoret-ja-perheet/varhaiskasvatus/lasten-paivahoito>

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. 2018. Opetushallitus. Helsinki: PunaMusta Oy.

Väestöliitto. 2018. Mitä on kehotunnekasvatus? Viitattu 12.10.2020.
<https://www.hyvakysymys.fi/artikkeli/mita-on-kehotunnekasvatus/>

Väestöliitto. 2020. Seksuaalisuuden portaat. Viitattu 9.10.2020.
http://www.vaestoliitto.fi/vanhemmuus/tietoa_vanhemmille/pienten_lasten_vanhemmat/lapsijaseksuaalisuus/ikatasoinen-seksuaalikasvatus/seksuaalisuuden-portaat/